



מדוע נגזר על משה שלא ייכנס לארץ?

זו אחת הפרשיות המבלבלות - המטרידות אפילו - בתורה. על משה הרועה הנאמן, משה שהוביל את בני ישראל ארבעים שנה, נגזר שלא לעבור את הירדן ולא להיכנס לארץ המובטחת.

אין עוד מי שהשפיע על תולדות ישראל כמשה. האיש שהתעמת עם פרעה, שבישר על המכות, שהוביל את העם ממצרים והלאה, שהעביר אותו בין קרעי הים ובין יריעות המדבר, שנשא את חוליי כפיות הטובה הסדרתית שלהם. האיש שהביא לעם את דבר ה', והתפלל לה' למען העם. השם "ישראל" פירושו מי ששרה - נאבק והתמודד - עם אלוהים ועם אנשים ויכול להם. הדבר נאמר על יעקב אבינו כשניתן לו שמו החדש ישראל, אבל לא פחות מכך הוא מתאר את משה, האיש שתאוות הצדק שלו והיענותו העילאית לקול האל עשאוהו לגדול המנהיגים בכל הזמנים. והנה מתברר כי הוא לא נועד להיכנס לארץ שכל תקופת מנהיגותו הייתה מסע לקראתה. למה?

דברי התורה בעניין בהירים כחמה ובו בזמן עמומים כענן. על העובדות אין ספק. כמעט ארבעים שנה חלפו מאז היציאה ממצרים. רוב הדור שזכר את מצרים כבר מת. מתה גם מרים

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

אחות משה. העם הגיע לקדש שבמדבר צין, והוא קרוב ליעד. אך כחנייתם החדשה מצא את עצמו בלי מים. בני ישראל התלוננו: "ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למוות שם אנחנו ובְעֵירָנו? וְלִמָּה הֶעֱלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָבִיא אֹתָנוּ אֶל הַמָּקוֹם הַרְעֵה הַזֶּה, לֹא מְקוֹם זֶרַע וְתֹאנָה וְגִפְן וְרִמּוֹן, וּמַיִם אֵינֶן לְשִׁתּוֹת?" (במדבר כ, ד-ה). הנימה הנרגנת מוכרת לעיפה. בני ישראל אינם סוטים מהתלם הבכייני שהם הולכים בו זה מכבר. אך לפתע אנו חווים לא דו'היוו כי אם טרגדיה:

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר, "קַח אֶת הַמִּטָּה וְהִקְהַל אֶת הָעֵדָה אֹתָהּ וְאֶהְרֹן אַחִיךָ, וְדַבַּרְתֶּם אֶל הַסֵּלַע לְעֵינֵיהֶם, וְנָתַן מִיָּמָיו - וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מַיִם מִן הַסֵּלַע וְהִשְׁקִיתָ אֶת הָעֵדָה וְאֶת בְּעֵיָרָם". וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַמִּטָּה מִלִּפְנֵי ה' כַּאֲשֶׁר צִוָּהוּ. וַיִּקְהֲלוּ מֹשֶׁה וְאֶהְרֹן אֶת הַקְּהָל אֶל פְּנֵי הַסֵּלַע, וַיֹּאמֶר לָהֶם: "שָׁמְעוּ נָא, הַמְרִים, הַמֵּן הַסֵּלַע הַזֶּה נּוֹצֵיא לָכֶם מַיִם?" וַיִּרְם מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיַּךְ אֶת הַסֵּלַע בְּמִטָּהוּ פַּעַמַיִם, וַיֵּצְאוּ מַיִם רַבִּים וַתִּשְׁתַּהֲעֵדָה וּבְעֵיָרָם (במדבר כ, ו-יב).

במה טעה משה? במה חטא? איזו עבירה יכולה להצדיק עונש כה חמור כמו זה - לא לראות בהשלמת השליחות שקיבלת מהאל?

המחלוקת בין המפרשים גועשת כאן במיוחד. כל אחד מהם מציע את ההסבר שלו ומקשה על האחרים. כה רבות הן ההשערות, ששד"ל, ר' שמואל דוד לוצאטו, הפרשן היהודי איטלקי בן המאה ה-19, התריע כי "משה רבנו חטא חטא אחד, והמפרשים העמיסו עליו שלשה עשר חטאים ויותר, כי כל אחד מהם בדה מלבו עוון חדש". מפרש מודרני אחד, ר' אהרן רוטר בעל 'שערי אהרן', מונה לא פחות מ-25 גישות. ועדיין לא מנה את כולן.

הרמב"ם סבור שחטאו של משה טמון בכעס שלו, במילותיו העצבניות לעם "שָׁמְעוּ נָא, הַמְרִים", כלומר המורדים. כמובן, אצל כל אדם אחר, דבר זה היה נחשב לעוון זניח. אך ככל שאדם גדול כך מדקדק איתו ה'. משה היה יותר ממנהיג. הוא היה מופת עילאי לכל בני ישראל. לנוכח התנהגותו עלולים היו אנשים להסיק כי הכעס מותר - או אפילו שגם ה' כועס עליהם, אף שלא כעס.

הרמב"ן, בעקבות רעיון של רבנו חננאל, אומר שהחטא היה באמירה "הֲמֵן הַסֵּלַע הַזֶּה נֹצֵי'א לְכֶם מֵיָם?" שהשתמע ממנה כי מדובר ביכולת אנושית ולא בנס של חסד אלוהי.

ר' יוסף אלבו ועוד אחרים, ביניהם אבן עזרא, משערים שהחטא טמון בעובדה שמשה ואהרן ברחו מהעדה ונפלו על פניהם במקום לעמוד על שלהם ולבטוח בכך שה' יענה לתפילתם.

לאברכנאל הצעה מבריקה: משה ואהרן לא נענשו על מה שעשו במקרה הזה, אלא על עבירות מעברם הרחוק. אהרן חטא כשעשה את חטא העגל. משה חטא כששלח את המרגלים. אלו היו הסיבות לכך שהם לא זכו להיכנס לארץ. אך כדי לשמור על כבודם, הכתוב לא פירש מה היו החטאים. המעשה בסלע היה המאיץ, לא הסיבה (כשם שסופה יכולה להאיץ התמוטטות של גשר אך הסיבה היא חולשה מבנית בגשר עצמו).

בדורותינו, הרב ש"ך סבר שמשה אולי צדק כאשר גער בעם, אבל הוא שגה בסדר המעשים. תחילה היה עליו לתת לעם מים, ולהראות בכך את כוחו של ה' ואת השגחתו. רק לאחר מכן, מששתו ורוו, צריך היה להוכיחם.

ועדיין קשה. ראשית, משה עצמו ייחס לכעס שלו על העם

את סירובו של ה' לתת לו להיכנס לארץ: וְאַתְחַנֵּן אֶל ה' בְּעַת הַהוּא לֵאמֹר: 'אֲדֹנָי ה', אַתָּה הַחַלּוֹת לְהִרְאוֹת אֶת עֲבָדְךָ אֶת גְּדֻלָּךְ וְאֶת יָדְךָ הַחֲזָקָה, אֲשֶׁר מִי אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמַעֲשֶׂיךָ וְכַגְבוּרְתְּךָ! אֶעֱבְרָה נָא וְאִרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, הַהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְבַּנֵּן'. וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם, וְלֹא שָׁמַע אֵלַי" (דברים ג, כד-כו). ובאותה רוח, בתהילים קו, לב: "וַיִּקְצִיפוּ עַל מִי מְרִיבָה, וַיִּרַע לְמֹשֶׁה בְּעֵבֹרָם".

שנית, לכל ההצעות לזיהוי חטאו של משה משותפת בעיה אחת: חוסר הלימה בין החטא לעונשו. ה' סלח לבני ישראל בזכות תפילותיו של משה; האם למשה עצמו אין הוא יכול לסלוח? לשלול ממנו את שיא חייו, את פריין ותכליתן של עשרות שנות שליחות, הוא עונש קשה ללא מידה. על פי התלמוד, כשהמלאכים ראו כיצד מת רבי עקיבא שאלו: "זו תורה וזה שכרה?" ודאי היו שואלים כך גם על משה.

קושי שלישי מצוי בעובדה המציקה שבהזדמנות קודמת, בעלת נסיבות דומות, ה' אמר למשה במפורש לקחת את מטהו ולהכות בסלע: אותו מעשה שעליו (על פי רש"י ורבים אחרים) נענש הפעם:

וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם. וַיִּלֶן הָעָם עַל מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ: "לָמָּה זֶה הָעֲלִיתָנוּ מִמִּצְרַיִם לְהָמִית אֹתִי וְאֶת בְּנֵי וְאֶת מִקְנֵי בְּצִמָּא?" וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֶל ה' לֵאמֹר: "מָה אֶעֱשֶׂה לָּעָם הַזֶּה? עוֹד מֵעַט וּסְקֻלְנִי". וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה: "עֲבֹר לִפְנֵי הָעָם, וְקַח אֶתֶּךָ מִזְקַנֵי יִשְׂרָאֵל, וּמִטֶּבֶד אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֵר קַח בְּיָדְךָ, וְהִלַּכְתָּ. הַנְּנִי עֹמֵד לִפְנֵיךָ שָׁם עַל הַצּוּר בְּחָרְב. וְהִכִּיתָ בַּצּוּר וַיִּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְשָׁתָה הָעָם" (שמות יז, ג-ו).

מדוע נגזר על משה שלא ייכנס לארץ?

בחיל ורעדה אני מבקש להוסיף לשדה-מחלוקת חרוש זה הסבר חדש. דומני שיש דרך התבוננות בפרשייה כולה הקושרת את התובנות יחדיו ונותנת פשר במה שנראה, אלמלא כן, כתעלומה שאין לה פתרון.

בגמרא (עבודה זרה ה ע"א) מובאים דברים אלה מפי ריש

לקיש:

מאי דכתיב "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם" וגו' (בראשית ה, א)? וכי ספר היה לו לאדם הראשון? מלמד שהראה לו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ופרנסיו.

ליהדות תכונה מאלפת. היא איננה מתרכזת בדמות יחידה, דמות אב מייסד שכל תולדותיה עומדות בצילו. להפך: כל תקופה מעמידה מנהיגים משלה, והם שונים זה מזה באישיות וגם בסגנון המנהיגותי. תחילה בא עידן האבות והאימהות. אחריהם היו משה ותלמידו יהושע. בשלב הבא באו בזה אחר זה ה"שופטים", שתפקידם היה יותר צבאי מאשר שיפוטי. עם שאול נולדה המלוכה – אף כי גם אז המלכים לא היו המנהיגים היחידים; היו גם נביאים וכוהנים. עזרא גילם טיפוס מנהיגותי חדש: ה"סופר", המורה כגיבור. אחריו באו זקנים וחכמים, אנשי הלכה ואגדה. בתקופת המשנה, נשיא עם ישראל נודע בשם נשיא (ובהמשך, בכבל, ריש גלותא). חת"ם סופר מציין באחת מתשובותיו ההלכתיות (אורח חיים יב) כי אף שהנשיא היה תלמיד חכם, תפקידו היה מדיני, חינוכי ורוחני גם יחד. הוא היה למעשה תחליף מלך. בימי הביניים הופיעו טיפוסים מנהיג חדשים: מפרשים, פוסקים, פילוסופים ומשוררים, ועימם מגוון עשיר של מבני מנהיגות, חלקם בתחומי החולין, חלקם רבניים, אחרים שילבו בין השניים.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

מנהיגות היא נגזרת של זמן. יש ויכוח מפורסם על נוח, שהתורה מתארת כ"צדיק בדורותיו". על פי דעה אחת, לו חי נוח בתקופה שיש בה יותר צדיקים, הוא היה הגדול ביניהם. לדעה אחרת, הוא היה רק אחד מרבים. העובדה היא שכל דור מניב את המנהיגות הראויה לו. הגמרא (סנהדרין כא ע"ב) אומרת שעזרא הסופר היה ראוי לקבל את התורה, אלמלא קדם לו משה. בסוגיה אחרת (מנחות כט ע"ב) היא אומרת שמשוה עצמו ביקש מה' שייתן את התורה לא דרכו אלא דרך רבי עקיבא. על המסלולים החלופיים של ההיסטוריה אפשר לשער השערות עד בלי די, אבל כל אחד מאיתנו נזרק אל העולם בזמן שלא הוא בחר, ואין לנו ברירה אלא לחיות בתוך הקשיים והמגבלות הייחודיים לזמננו. מן הטעם הזה איננו משווים מנהיגים זה לזה, שהרי אין אמות-מידה על-זמניות שאפשר לשפוט לפיהן בני דורות שונים. "ירובעל בדורו כמשה בדורו; בדרך בדורו כאהרן בדורו; יפתח בדורו כשמואל בדורו" (ראש השנה כה ע"ב).

כל תקופה מחוללת את מנהיגיה, וכל מנהיג הוא נגזרת של תקופה. ייתכנו, ואכן ישנן, אמיתות נצחיות מסוימות על מנהיגות. מנהיג צריך אומץ ויושרה. עליו להיות מסוגל, כדברי חכמים, להתייחס לכל יחיד על פי צרכיו הייחודיים. מעל לכל, מנהיג צריך ללמוד כל הזמן (המלך מצווה ללמוד תורה "כָּל יְמֵי חַיָּיו"). אלה הם תנאים הכרחיים, אך לא מספיקים. מנהיג צריך להיות רגיש לצו השעה – השעה הזאת, הדור הזה, הפרק הזה בסיפורו הארוך של העם. וכיוון שהוא שייך לדור מסוים, אפילו הגדול שבמנהיגים אינו יכול להיענות כראוי לאתגרים של דור שונה. אין זה פגם. זהו מצבה הקיומי של האנושות.

פרט מאלף בסיפור משה והסלע הוא היצמדותו של משה לתקדים. כמעט ארבעים שנה קודם לכן, בנסיבות דומות, אמר לו

ה' לקחת את מטהו ולהכות בסלע. גם הפעם אמר לו ה' לקחת את מטהו. כנראה הסיק משה שה' רוצה שהוא יפעל הפעם כמו בפעם הקודמת, וכך עשה. הוא היכה בסלע. הוא לא הבין שהזמנים השתנו בהיבט אחד מכריע. הדור כיום אחר. האנשים שהוא התמודד איתם בפעם הראשונה היו אנשים שחיו רוב חייהם כעבדים במצרים. עכשיו לפניו אנשים שנולדו במדבר ובחופש.

בין עבדים לבני חורין הבדל מכריע. עבדים נשמעים לפקודות. בני חורין לא. צריך לחנך אותם, ללמד אותם, להנחות אותם, ליידע אותם - אחרת הם לא ילמדו לקחת אחריות. עבדים מבינים שמקל תפקידו להכות. בדרך זו מבטיחים בעלי עבדים ציות. ובאמת, כזה היה המפגש הראשון של משה עם עמו, עת ראה איש מצרי מכה איש עברי. אבל בני חורין אי אפשר להכות. הם מגיבים לא לכוח אלא לשכנוע. הם צריכים שידברו אליהם. משה לא תפס שההבדל בין שתי ההוראות של ה' אז ועכשיו ("וְהִפִּיטָהּ בְּצוּר"; "וְדַבַּרְתֶּם אֶל הַסֵּלַע") היה הבדל מהותי. הסמליות בשוני בין שני המקרים נגעה להבדלי המנטליות בין שני דורות שונים. עבד מכים; אל בן חורין מדברים.

חוסר יכולתו של משה לקלוט את ההבדל לא היה כישלון, ודאי לא חטא. זו הייתה תוצאה בלתי נמנעת של היותו בן-תמותה. האישיות המתאימה להוצאת עבדים לחירות איננה האישיות שבכוחה להוביל בני חורין מקיום נוודי במדבר לירושת ארץ ויישובה. אלה הם אתגרים שונים, והם טעונים סוגים שונים של מנהיגים. ובעצם, כל הסיפור שמספרת התורה על מסע קצר שהפך למסע בן ארבעים שנה מצביע על הנקודה הזאת. תמורה גדולה אינה יכול להתחולל בן לילה. דרוש לה יותר מדור אחד - ועל כן גם יותר מסוג אחד של מנהיג. משה לא יכול ליהפך

ליהושע, כשם שיהושע לא יכול להיות משה נוסף. העובדה שברגע של משבר חזר משה אל מעשה שהיה מתאים ארבעים שנה קודם לכן הראתה שהגיע הזמן להעביר את ההנהגה לדור חדש. משה עצמו הכיר בכך וביקש מה' ביוזמתו שימנה לו ממשיך (להלן בפרק כז) - וזהו סימן לגדולתו.

אם נכונה פרשנות זו, משה לא חטא ולא נענש. אומנם התורה נוקטת לשון דרמטית של חטא ("לֹא הָאֵמַנְתֶּם בִּי לְהַקְדִּישֵׁנִי"; "מְרִיתֶם אֶת פִּי לְמִי מְרִיבָה"). אבל אפשר שביטויים אלה מתייחסים לא למשה ולאחריו אלא לעם ולתקרית בכללותה (וכך מציעים כמה מהמפרשים; ראו הפירוש העשירי שאברכנאל מונה, ופירושו של שד"ל). כך אפשר להסביר את דברי משה "וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם".

העובדה שמשה לא נועד להיכנס לארץ המובטחת לא הייתה עונש אלא עצם מצבו (ומצבנו) המוסרי. ברור גם למה התקרית מסופרת בפרשת חוקת, המתחילה בדיני פרה אדומה המטהרת מטומאת מת. אנו מבינים גם למה היא מסופרת אחרי מות מרים, אחותם של משה ואהרן. הלכה ועלילה נשזרות כאן יחדיו בסדרה של וריאציות על הכרחיותו של המוות ועל המשכיותם של החיים. לכל אחד מאיתנו יש ירדן שהוא לא יעבור; יאריך ימים כאשר יאריך, ירחיק נסוע כאשר ירחיק. "לא עליך המלאכה לגמור", אמר רבי טרפון, "ולא אתה בן חורין להיבטל ממנה". איננו מוכרחים לראות זאת כטרגדיה. את מה שנתחיל אחרים ימשיכו - אם נלמד אותם איך.

משה היה מנהיג גדול, גדול המנהיגים בהיסטוריה. אבל הוא היה גם המורה העילאי. ההבדל בין השניים הוא שמנהיגותו

מדוע נגזר על משה שלא ייכנס לארץ?

ארכה ארבעים שנה, ואילו הוראתו נמשכת זה יותר משלושת אלפים שנה; אות לכך הוא שאנו קוראים לו משה רבנו, לא משה מנהיגנו או מלכנו. אין בכך כדי להפחית בערכה של המנהיגות. להפך. לו הסתפק משה בתפקיד המורה, ולא שלח ידו בהנהגה, בני ישראל לא היו יוצאים ממצרים. המסר של הסלע איננו שמנהיגות אינה חשובה. המסר הוא שמנהיגות צריכה להיות מנהיגות לזמנה. מורה יכול להיות בעולם של כתבים עתיקים ותקוות רחוקות, אבל מנהיג צריך לשמוע את מוזיקת זמנו ולהתייחס לצרכים ולאפשרויות של העת.

המנהיגים הגדולים הם אלה אשר מתוך ידיעת עברו של העם ומסירות לעתידו האיריאלי מסוגלים לקחת עימם את בני דורם במסע הארוך מגלות לגאולה, לא מתוך געגוע לעידן שהיה ולא מתוך ריצה חפוזה לעידן שאיננו יכול להיות. וכפי שהעמיק משה להבין יותר מכל אדם אחר, המנהיגים הגדולים הם גם מורים, המאצילים לבאים אחריהם את הכוח להמשיך במלאכה שהם החלו בה.

סביב שולחן השבת

- משה עשה טעות אנושית בשיפוט שלו. האם זה הופך אותו למרשים פחות בעיניכם?
- חשבו על מנהיגים אחרים בסיפורי התנ"ך. לאילו מהם היו רגעים שגרמו להם להיראות אנושיים יותר? מה זה אומר על מנהיגותם?
- האם אפשר להיות מנהיג גדול באמת בלי להיות גם עָנוּ?